

Кривуля П. В., к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва

Паничок М. Ю., здобувач вищої освіти, спец. 051–Економіка

Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна

ЩОДО СЕМАНТИЧНОЇ РОЗБІЖНОСТІ ПОНЯТЬ «Х-ЕФЕКТИВНІСТЬ» ТА «ОПТИМАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ» ЗА УМОВ ОЦІНЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Використання поняття ефективності як групи показників співвідношення ефекту та витрат на його отримання, які показують певну результативність діяльності підприємства, не є задовільним у контексті оцінювання використання економічного потенціалу регіону, бо коли йде мова про капітал або людський потенціал, то завжди також йде мова й про окупність капіталу або оплату праці й таке тлумачення є доречним, але коли мова йде про видобуток сировини та про подібне «використання» того, що надає природа (а на рівні регіону, на відміну від рівня підприємства, завжди частина матеріальних ресурсів має природне походження, а не отримано через контракцію), то використання такого тлумачення спотворює його сенс, про що йшлося у [4, 6]. Це спонукає зосередити увагу на інших концептах ефективності.

Окрім терміну «ефективність» також використовують такі дериватні та більш вузькі за змістом терміни як *абсолютна ефективність*, *відносна ефективність*, *гранична ефективність*, тощо; та такі дещо інші за змістом терміни як *ефективність за Парето*, *X-ефективність*, *Y-ефективність*, *оптимальна ефективність*, *алокативна ефективність*, *X-неефективність*, тощо. Якщо абсолютна та відносна ефективність є звуженням сенсу поширенішого тлумачення, якому, як зазначено, бракує достатньої відповідності до умов використання у разі оцінювання використання економічного потенціалу регіону, то звуженим дериватам так само бракує цієї достатньої відповідності. Оскільки концепція ефективності за Парето (та її окремий випадок – X-ефективність) пропонують дещо інше тлумачення, оригінальне, то ця оригінальність спонукає звернутися до цих концептів, щоб знайти спосіб вирішення завдання використання економічного потенціалу регіону. Причому якщо мова йде про використання наявних ресурсів, а саме про це йде мова у оцінюванні потенціалу, то використання концепту Y-ефективності є похідним від використання X-ефективності, а тому саме X-ефективність має бути розглянутою в першу чергу. Але навіть у тлумаченнях цих термінів, які мають більш вузькі значення, – та через це мають бути більш однозначними, – можна роздивитися розбіжності у тлумаченнях. Так Х. Лейбенштайн [1] визначає поняття X-ефективності як концепцію ефективності функціонування підприємства, за якою це є використаною можливістю досягнення максимального технічно допустимого випуску продукції за наявних ресурсів, або виробництво певного обсягу продукції з найменшими витратами використовуваних ресурсів. Але те саме Лейбенштайнове поняття X-ефективності В. О. Гетьманський [2] визначає як такий стан виробництва, у якому фактичні витрати фірми за будь-яким обсягом виробництва є більшими, ніж мінімально можливі. Визначення Гетьманського може мати декілька тлумачень: від того, що досягнуто найефективнішого стану (але тоді слід вважати, що у виразі «за будь-яким обсягом виробництва» малось на увазі «за будь-яким *іншим* обсягом виробництва»), до того, що стан має диспропорцію у ресурсах, та тому не може досягти найефективнішого стану. Тобто тлумачення можуть бути майже діаметрально протилежними за змістом.

Сутність X-ефективності як окремої концепції ефективності функціонування підприємства полягає у визнанні для окремого аналізованого випадку факту досягнення максимально технічно припустимого обсягу випуску продукції за наявних ресурсів, або виробництво певного обсягу з найменшими затратами потрібних для цього ресурсів. Оскільки ресурси слід поділяти на ті, що є умовно змінюваними у плановому горизонті та умовно фіксованими, то неможна однаково ставити можливість досягнення максимально припустимого обсягу випуску продукції у залежність від всіх ресурсів, – більш вагому роль у

визнанні такого максимально припустимого обсягу відіграють капітальні ресурси, але тоді максимально припустимий обсяг певною мірою збігається зі значенням *виробничої потужності* (або *виробничої спроможності за окремою групою ресурсів*). Саме тому зазвичай під X-ефективністю розуміють повну відсутність надлишкової потужності. Але й неможна припускати ототожнення максимально припустимого обсягу за наявних ресурсів та максимально припустимого обсягу за наявних пропускних спроможностей, бо розширення складу ресурсів, які слід враховувати, впливає на максимально допустимий обсяг, та авжеж не збільшує максимально припустимий обсяг, а навпаки потенційно зменшує його. Крім того, не слід забувати про те, що мова йде не про один максимально можливий обсяг, а про множину потенційно можливих максимальних обсягів. Тому певною мірою методологічно вірним є положення, яке поділяє X-ефективність на *теоретичну* та *емпіричну*: перша – вказує на те, що в принципі ще більш гарні результати в роботі господарського об'єкту недосяжні; друга вказує, що жодний з відомих господарських об'єктів не може працювати краще.

В класичній концепції аллокативної (розподільної) ефективності розглядається розподіл ресурсів у всіх сферах господарства. За концепцією X-ефективності розглядається майже повний набір ресурсів та визначається множина всіх потенційно оптимальних програм виробництва продукції, але можливість найкращого використання цих наявних ресурсів в інших сферах діяльності не враховано. Окрім Г. Лейбенштайна, який визначив та обґрунтував концепцію X-ефективності, було розглянуто визначення В. О. Гетьманського та деякі інші, які скоріше повторюють значення оригінального тлумачення Лейбенштайна, лише уточнюючи склад ресурсів та умови визначення обмежуючих обсяг виробництва чинників: на думку М. Л. Шестака [10] та Я. В. Світличної [8], функціонування підприємства вважають X-ефективним, якщо воно виробляє (реалізує) за наявності таких ресурсів, як робітники, обладнання і кращий доступ до технологій, максимально можливий обсяг продукції; О. М. Рац [7], Н. М. Розанова, І. Д. Падерін [5] та Є. В. Градобоев [3] розглядають X-ефективність як ринкову ситуацію, за якої витрати виробництва в умовах монополії нижче, ніж в умовах конкуренції; А. Н. Тищенко [9] та О. І. Яценко [11] під X-ефективністю розуміють такий стан виробництва, який забезпечує максимальну віддачу від використаних у виробництві ресурсів. Розгляд тлумачень ефективності та зокрема X-ефективності демонструє, що іноді спроби знайти нову концепцію оцінювання є лише новими формулюваннями тієї ж самої ідеї (у великій множині існуючих визначень економічної ефективності більшість є дублюванням одна одною, хоча іноді претендують на певне окреме значення), а іноді лише навіть спроба виразити ту ж саму концептуальну засаду оцінювання іншими словами може стати новим концептом оцінювання, – найбільш показовим у цьому сенсі стає визначення X-ефективності В. О. Гетьманським. Тому слід розглядати тлумачення дефініцій як систему їхнього відношення одне до одного.

З огляду на цю тезу окремої уваги потребує аналіз вживання слова «ефективний» як якісної позитивної ознаки. Якщо спиратися на розуміння «ефективного» як самостійного деривату від значення «ефект», то такі розповсюджені використання мають рацію. Але якщо розуміти «ефективний» як дериват від терміну «ефективність», то таке розуміння перекидає сенс терміну «ефективність». Зазвичай під «ефективний» розуміють обидва значення: такий, що має ефект, та такий, у якого висока ефективність, але навіть «високу» ефективність не слід розуміти напевно у таких виразах, бо якщо вважати, що ефективність показує наявність ефективності, то це вступає у протиріччя зі змістом поняття ефективності: це як використовувати «температурний» у значенні «гарячий». Ефективність може бути різною, у тому числі незадовільною чи навіть від'ємною. З цього приводу слід розглянути семантичну самостійність терміну «оптимальна ефективність» по відношенню до X-ефективності.

Розуміння оптимальної ефективності як найбільшого значення за показниками позитивною інтерпретацією (чим більше тим краще) або як найменших значень за показниками з негативною інтерпретацією (чим менше тим краще) не є достатнім, бо після розгляду категорії X-ефективності стає зрозумілим, що напрямків виміру ефективності може бути дуже багато, а не тільки два: за позитивною чи негативною інтерпретацією окремих показників ефективності. Але ж і ототожнювати оптимальну ефективність та X-ефективність не вважаємо за доцільне, бо таке ототожнення стане основою інтерпретації будь якої точки

границі виробничих можливостей (або кривої трансформації виробничих можливостей) як оптимальної. Це звісно не так, бо не враховує схильності та цільові установки господарчих суб'єктів, – оптимальність же має враховувати цільові переваги. Різницю між X-ефективністю та оптимальною ефективністю достатнім чином демонструє використання наочної графічної інтерпретації задачі лінійного програмування (рис. 1). Тому, щоб вирішити це питання означення, маємо акцентувати увагу на такий тезі: не будь який показник ефективності стає виразником цільової спрямованості суб'єктів, а тому слід розрізняти показники ефективності та цільові функції, тобто слід розрізняти будь які критерії за належністю до категоріального складу системи показників та конкретні критерії, які обрано конкретними суб'єктами для планування і керування господарською діяльністю у конкретній ситуації.

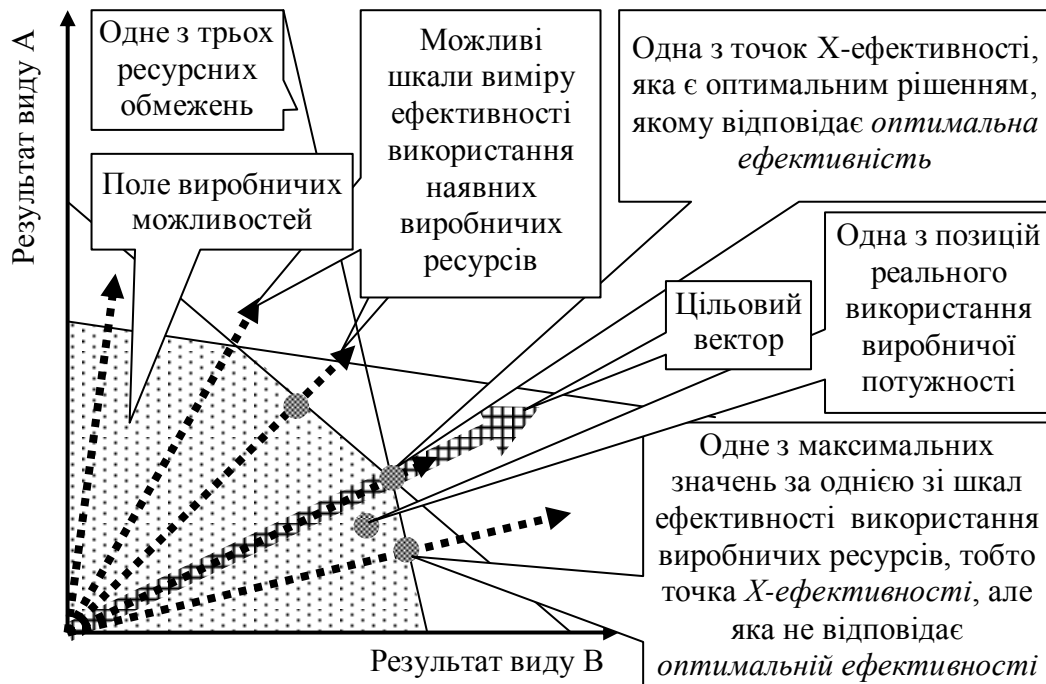

Рис. 1. Візуалізація семантичної нетотожності графічних концептів понять X-ефективності та оптимальної ефективності

1. Leibenstein, Harvey. Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency", The American Economic Review, Vol. LVI., June 1966.
2. Гетьманський В. О. Економічна природа та теоретична сутність ефективності функціонування підприємств / В. О. Гетьманський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.13 — С. 100–104.
3. Градобоев Е. В. Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук / Е. В. Градобоев. – Иркутск, 2009. – 24 с.
4. Кривуля П. В. Розбіжність у систематизації видів ефектів та видів інтерпретацій терміну «ефект» / П. В. Кривуля, М. Ю. Паничок // Маркетинг і менеджмент в системі національних і світових економічних інтересів : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (21 січня 2019 року). – Кривий Ріг: ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2019. – С. 90-93.
5. Падерин И. Д. Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия / И. Д. Падерин // Вісник Академії економічних наук України. – 2003. – № 1. – С. 89–95.
6. Паничок М. Ю. Проблемне питання використання різних концептів ефективності при вирішенні завдань оцінювання ефективності використання потенціалу регіону / М. Ю. Паничок // Стратегічні перспективи розвитку промислових регіонів України в умовах економічної турбулентності : Всеукр. студент. науково-практ. конф. (Маріуполь, 10 січня 2019 р.) : тези доп. / редкол.: А. А. Меліхов [та ін.]; ДВНЗ «ПДТУ». – Маріуполь: ПДТУ, 2019. – С. 99-100.
7. Рац О. М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства» / О. М. Рац // Економічний простір: зб. наук. праць. – № 15. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 275–285.
8. Світлична Я. В. Оцінка та забезпечення економічної результативності функціонування дорожньобудівельних підприємств: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук / Я. В. Світлична. – Х., 2002. – 16 с.
9. Тищенко А. Н. Экономическая результативность деятельности предприятия: монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Я. В. Догайдайло. – Х.: ИНЖЭК, 2005. – 144 с.
10. Шестак М. Л. Теоретичний аналіз змісту та особливостей застосування категорії «економічна ефективність» / М. Л. Шестак // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 12–17.
11. Яценко О. І. Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності / О. І. Яценко, О. П. Романюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.6 – С. 237–238.